

Нұрпейісов Нариман Жұмашұлы *

филолог.ғ.к., ОҚМПУ-нің кешкі оқыту және дайындық факультетінің деканы.
Шымкент, Қазақстан.

СҰЛТАНБЕК ҚОЖАНОВ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ МҮДДЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Автор корреспондент: mnzh@mail.ru

Түйін: Мақала мемлекеттік және қоғам қайраткері, ұлы, сүйікті ұлы Сұлтанбек Қожановтың ұлттық мүдделердің нағыз нысанына айналғанына назар аударады. Жаңа қоғам құру үдерісінде жас ұрпаққа үлгі ретінде ұлттық мүдделерді бірінші орынға қойған адамның үлгісі бейнеленген. Сұлтанбек Қожанов қысқа әрі мағыналы ғұмыр кешті. Саналы ғұмыры ат үстінде өткен тұлғаның мемлекет және қоғам қайраткері ретінде атқарған тірліктері сан алуан. Өз заманында қатар өмір сүріп, аласапыран замандағы желдің өтінде болған көптеген тұлғалардан Қожановты айырықша етіп тұратын бір дара қасиеті бар, ол оның ұлттық мүддеге деген адалдығы, осы жолдан таймай өмір сүруі. Ұлтшыл, бар ғұмырында ұлттық мүддені алғы кезекке қойған қайраткердің өзі саяси қызметі туралы жасаған бұл қорытындыларының әрқайсына жеке тоқталып, нақты тарихи дәйектер және дәлелдермен кеңінен таратуға болады.

Кілттік сөздер: С.Қожанов, мемлекет, қоғам қайраткері, ұлттық мүдде, тұлға, ұлтжандылық

Сұлтанбек Қожанов қысқа әрі мағыналы ғұмыр кешті. Саналы ғұмыры ат үстінде өткен тұлғаның мемлекет және қоғам қайраткері ретінде атқарған тірліктері сан алуан. Өз заманында қатар өмір сүріп, аласапыран замандағы желдің өтінде болған көптеген тұлғалардан Қожановты айырықша етіп тұратын бір дара қасиеті бар, ол оның ұлттық мүддеге деген адалдығы, осы жолдан таймай өмір сүруі.

Кеңестік қоғамның қазақ халқы үшін жасаған зұлым саясаты жайында айтып тауысу мүмкін емес, соның бірі азғана халқымызды тапқа, жікке бөліп талқандауы, осының ішінде жікке бөлудің қасіретінен көп жапа шеккен тұлғаның бірі сөзсіз Сұлтанбек Қожанов болды. Мұны айтып жатқан себебіміз жаратылысында ұлтжанды, ұлттық мүдде жанашыры болған Сұлтанбек Қожановтың ұлттық идеяларды жүзеге асыру жолындағы қажырлы күресі ұдайы мақсатына жете берген жоқ. Дәлірек айтқанда республикадағы саяси басшылыққа кәсіпқой революционер, Сталиннің сенімді серігі, қазақ еліне қайғы-қасірет болып келіп «қужақ» атанған Ф.Голощекиннің келуі қазақ халқының тағдырына, ұлт болып сақталып қалуы жолында адам айтқысыз қасіреттер әкелді, бейбіт күндегі ел ішінде саяси үдерісті тіпті өршітіп жіберді. Дәлірек айтқанда С.Қожанов Мәскеуге кеткен соң оны айыптайтын саяси науқан тіпті кең өріс алды. Осыған байланысты С.Қожанов Қазақ өлкелік партия комитетіне 1926 жылы ашық хат жазып, ақталуға мәжбүр болды. Хаттың жазылу мақсаты оның Қазақстандағы қызметіне қатысты өлкелік партия комитетінің хатшысы Ф.Голощекиннің өршіткен саяси айыптауынан өз басын арашалау болды. Осы хатты деректік тұрғыда талдағанда С.Қожанов Қазақстандағы саяси қызметінің сипаты мен мазмұны туралы өз аузынан баяндалған көп мағлұматқа қанығамыз. Сонымен бірге бұл құжаттан С.Қожановтың ұлтжандылық қызметіне негіз болған қоғамдық-саяси көзқарастарының өзегін айқын танимыз. Ол аталған хатында былай деп баяндайды: «Мен партияның алдыңғы қатарында жүріп мына мәселелерге белсене қатыстым: Отаршылдық пен жергілікті ұлтшылдықты саяси тұрғыдан жоюға; Жерге орналастыру және жер-су реформасын жүргізуге; «Қосшы» одағын ұйымдастыру науқанына; Орта Азияда ұлттық межелеуді іске асыруға; Қазақстанның орталығын Орынбордан Қызылордаға ауыстыруға және Қазақстанның ішкі құрылысында ұлттық мүддені күшейтуге тікелей араластым».

Ұлтшыл, бар ғұмырында ұлттық мүддені алғы кезекке қойған қайраткердің өзі саяси қызметі туралы жасаған бұл қорытындыларының әрқайсына жеке тоқталып, нақты тарихи дәйектер және дәлелдермен кеңінен таратуға болады. Қайраткер қызметінің биік

шындары болып саналатын ол жетістіктерді ғылыми тұрғыда талдап, тарихи танымның игілігіне айналдыру - таяу күндердің және осы бүгінгі ұрпақтың еншісі болуы керек.

Түркістан өлкесінің Халық Комиссарлар Советі қай кезде де тарихи танымның рухани өзегі, ғылыми негізі болады. Тұлғаларды танудағы әрекеттің алтын арқауы, жібек желісі – ұлттық мүдде болуы керек. Яғни мәселе тура мағынасында қойылғанда ол ұлтымыз үшін не істей алды деген сауалға жауап беруді қажет етеді. Сол сияқты, кейбір зерттеулерде советтік дәуірдегі партия-совет қайраткерлерін біржақты айыптау тенденциясы да жоқ емес. Ал олардың саяси қайраткер ретіндегі қызметіне берілер баға да оның қызметінен ұлт тағдырына қандай және қаншалықты зиян келді деген сауалдың төңірегінде өрбімек. С.Қожановтың Түркістан өлкесіндегі алғашқы саяси қызметі «Бірлік туы» газетінің редакторлығынан басталды. Облатком төрағасы, Ішкі істер Халық ағарту халкомы, Түркатком төрағасы, ТКП ОК хатшысы, РК(б)П ОК Ортаазиялық бюросының мүшесі.

Өздерінің тарихи миссиясы бойынша ерекше маңызға ие болған бұл категорияның арасынан советтік қоғамда көрнекті қайраткерлерге айналған ұлттық элитаның мықты өкілдері өсіп шықты. Олардың қатарында М.Тынышпаев, С.Асфендияров, Т.Рысқұлов, Н.Төрешұлы, С.Қожанов, А.Серғазиев, Қ.Ибрагимов, И.Тоқтыбаев, Б.Аралбаев, Қ.Сармолдаев, С.Есқараев, О.Жандосов, Т.Жүргенов, Н.Рүстемов, Ә.Палмұхамедов, Ә.Құдабаев, Н.Сатығұлов, Қ.Болғанбаев, Қ.Қожықов, Қ.Күлетов және т.б. көптеген тұлғаны атауға болады. Олар Түркістан республикасының жоғарғы билік құрылымдарында басшылық қызметтер атқарып, жаңа қоғамда ұлттық құндылықтарды қалыптастыруға елеулі ықпал жасаған еді. Олардың қызметіне ғылыми талдау жасағанда саяси көзқарастарымен өмірлік ұстанымдарының әртүрлі болғандығы басты назарда болуы керек. Бірі таптық, бірі ұлттық идеяға қызмет жасағанымен олар өз заманының перзенттері болатын. Бүгінгі көзқараспен кемшілік деп тануға болатын олардың кейбір әрекеттерінің сырын қоғамдық қайшылықтардан іздеу мәселеге сыңаржақ сипат берген болар еді. Тұлғалардың көзқарасындағы қайшылықтар олардың қоғамдық әрекеттерінен көрініс табатындықтан да мәселеге қарама-қарсылықтың күресі және бірлігі заңдылығы қағидаларымен баға беру тарихи ақиқатқа жақындата түсері даусыз. Елдегі қоғамдық-саяси өзгерістерді жіті қадағалап отырған М.Шоқай большевиктер партиясы қатарына енгенімен өздерінің шынайы ұлттық элитаға тән азаматтық, отаншылдық биіктен төмендемеген қандастары туралы ризалық сезімін білдіреді: «Смағұл Сәдуақас, Қожанұлы Сұлтанбек және Меңдешұлы совет дәуірі орнаған кезде совет үкіметін бірден жақтап шыққан адамдар болатын. Бірақ олар, өткен тәжірбиелері көрсетіп отырғандай, совет үкіметіне тек қара басының қамы үшін қызмет етпегенін біз жақсы білетінбіз. Сұлтанбек Қожанұлы қара басының қамын ойламайтын, халқы үшін қам жеп, еңіреп туған азамат еді. Ол бұдан былай да осы қасиеттерінен айырылмайды деп сенеміз. Смағұл Сәдуақас та сондай тұлға. Ал Меңдешұлын өз басым білмейді екенмін. Бірақ оның да Сұлтанбек пен Смағұл тәрізді қайраткер екеніне шүбә келтірмеймін». М.Шоқайдың саяси тұлғалар қызметін бағалауда олардың ұлтжандылық әрекетіне баса мән берген бұл пікірін әдістемелік негіз етіп алуға болатын танымдық қағида деп қабылдауға болатындай. Демек, С.Қожановтың тұлғасы саясат үшін де, тарих үшін де қызмет жасайды. Ұлт барда ұлттық мүдде бар. Ұлттық мүдде бар жерде оған қызмет етудің өлшеміне айналған С.Қожановтың тұлғасы мен мұндалайды. Ендігі мәселе қайраткердің қоғамдық-саяси қызметін ғылыми танымның игілігіне айналдыруға байланысты. Бұл үшін ең алдымен С.Қожановтың өмірі мен қызметіне қатысты материалдар мен құжаттардың және шығармаларының жинақтарын ғылыми айналымға ұсыну. Алматы мен Ташкенттің, Мәскеу мен Орынбордың архивтеріндегі құжаттардың басым бөлігі ғылыми жұртшылыққа жетпей жатыр. Сол сияқты оның әдеби шығармаларының өзі қомақты дүние болмақ. Оның соңына қалдырған құжаттық деректерінің арасында бүгінгі ғылыми танымның қажетіне жарайтын, ұлттың рухын көтеруге қызмет ететін дүниелер аз емес.

Ұлттық мүддені ұдайы биік ұстайтын Сұлтанбек Қожанов қазақ елі жеке мемлекет болып құрылған соң, оның патша өкіметінің кемсітуімен «киргиз» аталып келгенін өзгертіп, халықтың тарихи «қазақ» атауының қайта қалпына келуін жүзеге асырды. Қазақстанның басшылығында бір жылдай ғана қызмет атқарған С.Қожанов азаматтықтың, халыққа қызмет етудің асқан жарқын үлгісін көрсетіп, елінің есінде қаларлық талай-талай тарихи жұмыстардың басы-қасында жүрді. Жаңадан құрылған мемлекеттің шегарасын межелеп, жат елде қалған астананы қаймағы бұзылмаған қазақ елінің төріне шығарып, атауын беріп, ел экономикасын өркендету, қазақ халқының ұлттық құндылықтарын сақтап, ұлттық дәстүрлерін, әдебиеті мен мәдениетін дамыта түсу жолында ұлттық мүддені биікке қоятын қыруар жұмыстар атқарылды. Сол кезде жүргізілген пролеткультшілдік саясаттың зардабынан ұлттық мәдениеттердің көп зардап шеккені белгілі. Осындай қауіп төнген Наурыз мейрамына Сұлтанбек сол кездің өзінде-ақ араша түсті: «22-ші март – Наурыз мейрамы. Күншығыс халқына тегіс мейрам қылып өткізу салт болған күн. Мұны көп білгіштер дін мейрамы деп жиреніп, лажы болса, құртып жіберу керек деп сопышылсынып, аңқау елге арамза молдалық соғатын қазақ коммунист жолдастардан бар екен. Наурызға арналған намаз жоқ. Наурызда құрбан шалынып, құран оқылмайды. Наурыз – жыл басы. Наурыз – күн мен түннің теңеліп, күннің асып кетіп бара жатқан уағына дәл келетін мейрам. Наурыз – мұсылмандықтан бұрын шыққан мейрам. Наурыз – ел шаруасымен күн көріп, табиғат шарттарына тұрмысы көбірек байланысқан елдің тұрмысы тудырып отырған мейрам. Жұрт қысқы қысымшылықтан құтылып, малы жұт қауіпінен құтылып, аман қалған малы балалап, қорасы көбейіп жатқан, өздері егін шаруасына қам қылып, қасиетті жаз маусымында байлығын молайтудың, табиғаттың иіп тұрған кезінде қолынан келгенше көп өндіріп қалудың шарасын істеп, абыр-сабыр болып жатқан ел шаруаларының талабы қозған ең көңілді уақыты – көктем. Сол көктемнің басы – Наурыз» («Еңбекші қазақ», 22.03.1925). Өкінішке орай, бір кездерде Сұлтанбектер осылайша бағалаған осы бір нағыз халықтық мейрамның кеңестік кезеңде көп уақыттар бойы бағы ашылмай, өткен ғасырдың сексенінші жылдарына шейін жалпыхалықтық деңгейде өткізілмей келгені тағы да шындық.

Мемлекеттігі жаңадан бекіп келе жатқан Қазақстанның билігінде С.Қожанов немесе оның жолын ұстанғандар тұра тұрғанда, оның елін бақытқа жеткізбек болған мақсатпен қолға алған идеяларының бірсыпырасы мүмкін, жүзеге асып, бүгінгіден де гөрі бақыттырақ болар ма едік деген сияқты пендешілік ойлар мазалайды. Өйткені, «Сұлтанбек Қожанұлы Қазақияның жер-суы мен ел-жұртын бір шаңырақ астына жинаушы қайраткерлердің көшбасы болды. Ол қазақтың жер-суы мен ел-жұртын бір ту астына топтастыру арқылы Ұлттық Республика құру жайындағы көп жылғы арманның орындалғанын тұңғыш рет салтанатпен жария еткен қайраткер... Ол жаулап алушылар мен билеушілер еркімен бұрмаланған қазақтың тарихи атын өзіне қайтарып беруді жүзеге асырды. Ол қазақтың өз тілін мемлекеттік өмірде қолдануына қарсы жасалып жатқан әрекеттерді бірінші болып әшкереледі. Республиканың ұлттық құрамын өзгертуге апаратын, тиісінше қазақтың мемлекеттілігін сақтауға қауіп төндіретін сырттан қоныс аударушылық үдерісін тоқтатуды талап етті. Ол көптеген басқа салаларда да ұлттық мүддені бірінші кезекте ойлауды мұрат тұтты» (Б. Қойшыбаев. Сұлтанбек Қожанов. Алматы, «Қазақстан», 2007, 315-316 беттер). Қалай десек те Сұлтанбектей біртуар, үлгі тұтар ұлдары болғанының өзі қазақ үшін – бақыт. Өйткені, өзім деген адамға адал, қасына қатал, барлық уақытта да адамгершіліктің асыл қасиеттерін, әділдікті ту етіп, жақсыларды маңына жинаған ерекше харизмалық қасиетке ие сайыпқыран Сұлтанбек Қожановтың жарық жұлдыздай жарқылдап өткен өнегелі өмірі, халқына еткен адал еңбегі ұлтқа қызмет етудің жарқын үлгісі, ал артына қалдырған асыл мұрасы елін елдікке бастайтын рухани бағдар болып қала бермек.

Қорыта айтқанда, С.Қожановтың қоғамдық-саяси қызметі ұлтқа қызмет етудің жарқын үлгісі болды. Оның өзінің сан-салалы қызметінде топтық, аймақтық тіпті

таптық мүдделердің деңгейінде қалып қоймай ұлттық, мемлекеттік биіктен табылды. С.Қожанов сияқты ұлтжандылығы мемлекетшілікпен ұласқан, мемлекетшілігі ұлтының рухына қызмет етуге жұмылдырылған қайраткер халықтың жадынан да, ғылыми танымнан да мәртебелі орын алуға әбден лайық.

Аннотация: В статье акцентируется внимание на том, что государственный и общественный деятель, великий, любимый сын нации Султанбек Кожанов стал реальным объектом национальных интересов. В процессе создания нового общества представляется образ модели человека, который ставит национальные интересы на первый план, в качестве примера для молодого поколения. Султанбек Кожанов прожил короткую и значимую жизнь. Есть ряд людей, которые жили как на коне – это государственные и общественные деятели. Многие люди, которые живут в надежде на улучшение жизни народа, они имеют уникальную личность, мечта которых сделала их уникальными, их преданность национальным интересам и тот факт, что они идут по этому пути. С.Кожанов, выдвинувший национальные интересы на первый план.

Abstract: The article focuses on the fact that the state and public figure, the great, beloved son of the nation Sultanbek Kozhanov has become a real object of national interests. In the process of creating a new society, represents a model of a person who puts national interests to the forefront as an example for the younger generation. Sultanbek Kozhanov lived a short and meaningful life. There are a number of people who lived like horses - these are government and public figures. Many people who live in the hope of improving the lives of the people, they have a unique personality, whose dream has made them unique, their dedication to national interests and the fact that they are following this path. S.Kozhanov, who put national interests first.